

ágyazódna be a román irodalom az európai, a világirodalmi fejlődésbe, sajátosságai meggyőzőbb magyarázatot nyerhetnének. Tudjuk, persze, hogy szinte lehetetlenlennünk kértünk számon — már csak a nyelvi nehézségek miatt is —, egy ilyen-fajta teljességet valóban nem lehet *egyetlen* kutatótól elvárni, ezt az összehasonlítást csak kutatócsoportok évtizedes munkája készítheti elő — amire van is már remény, éppen a magyar és román irodalomtörténeti intézetek aktív részvételével folyó összehasonlító irodalomtudományi munkálatoknak köszönhetően. (A közelmúltban jelent meg a párizsi Didier és a budapesti Akadémiai Kiadó gondozásában az *Expressionism as an International Literary Phenomenon* című kötet, 21 esszével és nemzet-

közi bibliográfiával — többek közt magyar, román, lengyel, jugoszláv szerzők közreműködésével.)

Egy-egy címszó kapcsán elmondhatnánk még impresszionisztikus megjegyzéseinket (a hagyományos kategóriák közül hiányolhatnánk például a *szép* [„frumosul“] külön-tárgyalását, említhetnénk fedéseket, így a *hitelesség* és az *ellenirodalom* fejezetben), de Marino könyvének tudományos komolysága óva int, a nem kellőképpen megalapozott, „publicisztikai“ jellegű megjegyzések kétes hitelére figyelmeztet. Hagyjuk hát a részleteket, biztassunk inkább irodalmárokat, tanárokat, diákokat Marino könyvének tanulmányozására. És — bár ez sokkal nehezebb — kritikusai, irodalomtudói példájának követésére.

Kántor Lajos

„Késélen lépkedő nyugalom”

Elkerülhetetlenül beleütköztem az elméleti szempontból egyébként nagyra-becsült műközpontú kritika korlátaiba. E tanulságos balesetet Hervay Gizella *Úrlapjának* köszönhetem, melyről, bevalom, ötven év múlva, a részletes életrajz és teljes filológiai apparátus birtokában — irodalomtörténészként — bátrabban tudnék írni. Régebbi köteteit olvasva sohasem éreztem magam ennyire a teljes szövegre-utaltság felelősséggel terhelő helyzetében, olyan szituációban, amely a merészebb kritikust könnyen csábítja intuitív találgatásra, vagy — ha kevésbé merész — a szöveg teljes és főleg érzelmes megkerülésére.

Líráról lévén szó — mondhatná valaki — közhely a szövegre-utaltság említése. Csakhogy annak is vannak fokozatai. Az értelmezhetőség szempontjából nem mindegy, hogy a versben mennyi a szövegen kívülre utaló elem, a térhez-ideához, közösséghez és egyénhez közvetlenül kapcsolható pragmatikai vonatkozás. Nem mindegy, hogy a verssé vált élmény mennyire tapintható ki a jelek szövedéke mögött. A *Tömondatokhoz* képezt ezért is kockázatosabb az *Úrlap* verseinek interpretációja. Ott az élmény, az érzelem, az állásfoglalás közvetlenebbül kínálta magát annak, aki a hatáson túl a versek jelentését kutatta. Itt minden kép kettős tükör, egyik lapja a külvilág, másik a költő belső világa: a szavak — mondhatni — átlátszatlanok.

„Teremtek tájat magamnak.
Szavakból...“

Ez a szavakból teremtett táj, amelyet „a bánat falai“ és „az emlékezet rácsai“ határolnak, némiképp emlékeztet a kései József Attila-versek világára. Mégpedig az elvont fogalmaknak, belső emberi tartalmaknak abban a tapintható, csodás halmazállapotában, amely az erősen befelé forduló költői szemlélet teremtő erejét dicséri. Itt a sok elvontság elveszti absztrakt mivoltát, valamiképpen testet ölt: tárgyszerűvé vagy elevenné válik (Hervaynál: „egymásra dobált félelem“, „kitérdelt örület“, „összetakolt öröm“, „hazugság-gallyakkal álcázott halál“, „összekuporgatott aprópénz-szeretet“ stb.). Ez a lét-fogalmakkal, erkölcsi fogalmakkal benépesített táj nyilván az elhagyott külső tájakat helyettesíti. Ha tudnók, hogy Hervay költészetében ezt a befeléfordulást minek lehet tulajdonítani, könnyebb lenne a dolgunk: így csak külső és belső konfliktusokat, a világgal, a társakkal már megszakadt harmóniát gyaníthatunk e szemléleti változás mögött. Ha a versek genezise rejte is marad előttünk, nyugodtan állíthatjuk, hogy költészetének gondolatosságát, általánosító erejét tekintve nyereséget jelent ez a változás. A „hétköznapiság, a hétköznapi költője“-ként emlegetett Hervay most a létről, a halálról, a történelemről kezd szólni hozzánk, és a *Csend, a Hétköznapi, Minő a világ, Tűzkoronával*

I—II. című versei bizonyítják, hogy figyelemreméltó módon. *Hétköznapi* című versét éppen a régebbi minősítések cáfolataként idézhetjük teljes egészében:

*Hétfő madara fölrepül,
a keddi eget fölhasítja,
szerdára sebes lesz az ég,
csütörtök már az életem.*

*Az ég sebe az életünk.
Szokványos hasonlatait
ránk tekeri a történelem:
a géz-fehér, halál-fehér.*

*Kivérezzük a kort, a géz
szennyes lesz három nap alatt,
az élő sebre új és új
fáslit szorit a félelem.*

Hol a hétköznapi uniformisát hetykén viselő hősiesség? Itt csak deheroizált fonákja van: a léttel való végső szembenézést szorongva halogató, félelemből vállalt hétköznapi látszat-mivoltának leleplezése. Kegyetlenül őszinte önvizsgálat ez, amelynek következtetéseit „egyre nehezebb kimondani”: „Tévedtem hát megint. / Pedig a szükség vitt reményre, / nem a hit. / Kilépek életemből. / Mi vár odakint? / Itt benn — a nem a nemre — / épül valami. / Egyre nehezebb / kimondani.“ (*Mint a világ*) Ez a befeléfordulás nem jelent kizárólagos énközpontúságot: a tudat a kinti világ negatívjait is lényegre összpontosító élességgel hívja elő, mint például az *El-süllyedt föld*, a *Temetés hétköznapi* című versekben.

„Pajzsnak feltartott értelemmel“

Természeteszerű, hogy ez a befelé néző tekintet az önelemzés konklúzióinak számvetésként ható összegezésére is tör: hogy milyen választut vagy épp kiüttalanság, milyen fragikus fordulópont készíteti a költőt a számvetésnek e sorozatára, nem feladatomban kifürkészni. Az alapélményt talán a *Csend* című versben fogalmazza meg: „Habzsolom én is a szavakat / egész a némaságig, / ahol a lélek halál felé / fordított félgömbje látszik. // A némaság és tovább, / ahol elfárad a halál is, / felém fordul a végtelen / és belülről világít.“ A lélek e halál felé fordított félgömbjének térképét rajzolják meg a következő versek: *Leltár*, *Nyugalom*, *Pillanatok*, *Dal*, *Csend*, *Vaságyon*, *Itélet*, *Szertartás*, *Tűzkoronával I—II.*, *Mint a világ*, *Ürlap*. A felelősségtudat súlyát, amely az eddigi lét leltárszerű számbavételét kíséri, ilyen sorok lehet lemérni: „sorsom csak kísérlet, / a kín is csak megkísértett, / nem vigasz, hogy értem: / életem felétem, / túléltem ha-

lálom, / napjaim nem számlálom, / nem kapaszkodok földbe, / a halál sem vesz ölbe, / itélet sem lesz — félek, / csak amit magamra mérek.“ (*Itélet*) Elsősorban nem az ezekhez hasonló szöveg-reminiscenciák emlékeztetnek még itt-ott József Attilára, hanem sokkal inkább a szorongás elveszejtő mélységeivel az értelem pontos műszerét szembeszegző magartás. „Pajzsnak feltartott értelemmel“ lehet csak ilyen fegyelmezett, ürlapszerűen tárgyilagosan hangnemben, lényegig szigorodott tömörséggel felsorolni a hiányt, kudarcot, veszteséget. Ez a hangnem szinte teljesen urálja a kötet összes ciklusait: a számvetészerű összegező versek dikciójától alig-alig tér el a *Dombok*-ciklus szöveg-akusztikája, ugyanaz a kijelentő, leszögező fegyelmeyesség jellemzi. Talán csak a versek olykor egyenetlen, törekeny, sebezhető formája jelzi, hogy mennyire küzdelmes ez a fegyelem: úgy érezzük, az elemzett magartás megmunkáltabb formái vértetben még imponálóbb lehetne.

Ez van

Elválaszthatatlanul összefügg a kötet alapállásaként jellemzett fegyelmeyemmel a lírai groteszk darabjainak jelentkezése. Ilyen irányú fogékonyságának Hervay már előbb is jelét adta, ám ebben a könyvben a groteszk tükör kevésbé elnéző, sokkal kegyetlenebb. Egyedül a *Kiskatoná* című versben sejteti együttérző megrendülését: „áll a röhögés-gyűrűben, / autóhoz lapított jó vic, / orra kikandikál, mint a csattanó, / áll a tűzoltóautó oldalán / az indulás előtti remegésben, / rázkódik a fején a sisak, / rázkódnak a kiskatonák a röhögéstől / s hátul becsapódik sötéten, / mint a kismerhetetlen jövő, / a garázkapu.“ S mint várni lehet, önmagához a legkegyetlenebb: „Jó lesz még valamire / ez a kitérdelt örület. / Jó lesz rövidnadrágnak. // Boszorkánybajuszt növeszték, / szemmelverést tanulok, / merőkanálba ülök, // belemerem magamat, / kimerem magamat / a világból.“ (*Boszorkánybajuszt*) *Lakodalom*, *Hajnal késsel*, *Péntek*, *Song* című versei valódi groteszk látomások, megdöbbentenek tökéletesen illúziótlan szemléletükkel. Jótékony is lehet ez az illúziótlanág, mégis úgy érzem: ha olvasóit nem is, költőiket ettől már féltetni kell. Mert, ha megkeressük, mi a legerősebb szenvedély, amelyet a hideg „ez van“ panorámájával ő maga szembe tud állítani, kiderül, hogy az ma a *tagadás* szenvedélye: „nem a... késelen lépkedő nyugalom, / nem a kigyóbüvölő józanság, / nem a boldogság-dekoráció, / nem a lélekbe menekített / huszadik századi mennyország, / nem a benső sza-

badság / részegsége, / nem a kimondott igazság / mámore, / nem ez a vers, / amit nem tudok befejezni, / nem ez a világ, / amit kitalálunk, / hogy továbblépkedhessünk / a halálélű késen!" (Tűz-koronával II.)

Persze, erre a sok *nem* is épülhet valami: a minden lélekben szomjasan kívánt bizonyosság. Az elmúlt év legfigyelemreméltóbb verseskötönyve szerzőjének is ezt kívánjuk.

Cs. Gyimesi Éva

Régiekre emlékezve

Csetri Elek újabb könyve* a „fehérsorozat”-ban jelent meg. Társaihoz hasonlóan, igen kelendőnek bizonyult. Ez a történelem iránt növekedő érdeklődést is tanúsítja. Megszaporodott azok száma, akik a jelen és a jövő problémáin töprengve, világosabban akarnak látni az emberközi viszonylatok kérdéseiben. Annak, aki egyén és társadalom bonyolult kapcsolatrendjében az eligazodás vágyával cserkészni kezd, óhatatlanul vissza is kell pillantania; — mai világa csak fejlődési folyamatával, tehát múltjával egyetemben értelmezhető. Ugyanakkor megsokasodott a „magyarázatlanvalósággal” szembenézni kívánók száma, az önismeretre törekvők rendje. Ezért is fokozottabban talán az érdeklődés az életet a maga elevenségében, közvetlenül tükröző emlékirat iránt. Ezt a történelemre éhezettséget a források, a hiteles valómást tevő írók kiadásával szolgálja Csetri Elek, eddigi munkásságával, most megjelent könyvével is.

Ez esetben a szerző nagyon jellegzetes történelmi személyiséget választott ki a memoárirók közül: Teleki Sándort, az erdélyi reformkori, majd forradalmi társadalom ama hősét, akiben oly erős izzású volt a szabadságvágy, hogy képes volt Petőfivel egy hullámhosszon világot érzékelni és véle tudott barátságban összeforjni; olyan arisztokratát, aki, jóllehet az ő társadalmi rendjéért épült a feudális privilégiumok erős vára, nem megbújni akart benne, hanem plebejus eszmetársaival szövetkezten indult bontani a falakat. Rendhagyó volna ez a magatartás, ha történelmi szükségyszerűségnek nem indokolnák a lehetőségét és a törvényszerűbe építkezni akaró világ nem egy néki alkalmas szereplőre találta Teleki Sándorban. Ő, természetesen, nemcsak a köötöttségektől akart menekedni, hanem kalandokra is áhítozott, és harcolt tiszteletet keltő bátorsággal, mindig azokhoz csatlakozva, akik a tudatosság kü-

lönböző fókán küzdöttek a testvériségben egymásratalált emberek „Világkőztársaságá”-ért.

Különös varázsa Csetri Elek kötetének, hogy hőse, az emlékeit örökül hagyó férfi, nem önmagát látja középpontban, és a világot sem analizálja, csak megváltoztatásán munkál. Ő maga vallja öncsúfolóan: „kész voltam hősi halált halni, csakhogy Hegelt ne tanuljam”; talán ezért is tárulnak fel kendőzetlenebbül írásaiban, leveleiben az események és állanak a főhelyen azok az emberek, akikkel való társas kapcsolatainak mozgalmasságában tud Teleki igazán önmaga lenni. Csetri Elek így jellemzi őt: „Tettvágy, ember- és életszeretet, bátorság és kalandos vágyak változatos úton vezettek végig Teleki Sándort, a »vad gróft». Táncsics, Liszt, Petőfi és Victor Hugo barátsága, a reformkor és emigráció politikai harcai, Bem apó hadserege és a vörösinges Garibaldi tábora — a göröngyös, de szép életút jelzőkövei. Forradalmi optimizmusát a haladásba vetett rendíthetetlen hit, a népek testvérisége, liberális-demokrata gondolatok, harcos republikanizmus, a nemzeti és világszabadságért való lelkesedés táplálta. S ezek révén méltán tarthat számot a múlt században élt Teleki Sándor a ma emberének rokonszenvére és megbecsülésére.”

Csetri Elek — úgy véljük — nem véletlenül került a világljáró Teleki Sándor írásainak vonzáskörébe. Hosszú idő óta nyomozza ugyanis azokat a személyi kapcsolatokat, amelyek a szomszédos országokat a forradalmi eszmék áramlásának útján is rokonítják. A reformkor, a polgári demokratikus forradalom, az emigráció pedig igen sok, más nyelven szólót sodor egymáshoz. Az azonos célokért lelkesülők száma akkoriban minden európai társadalomban gyarapszik, és ezek az önmaguk felső határáig növekedett emberek gondolatokat sugároznak egymás felé, gyakori a személyes találkozásuk, kialakul baráti viszonyuk. Az ő világuk értő kutatója Csetri. Ez

* Emlékezzünk régiekről. Kritérium Könyvkiadó. Bukarest, 1973.